

HAÇLI SEFERLERİNDE SELÇUKLU DÜŞMAN KARDEŞLER: RIDVAN VE DUKAK

Dr. Öğr. Üyesi Nadir KARAKUŞ
Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZ

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın 1092'de ölümü ile birlikte İmparatorluk düşüş sürecine girdi ve çocukları arasında taht kavgası başladı. Bu kavgaya Suriye'de bir devlet kuran kardeşi Tutuş da dâhil olmuştu; fakat kuzeni Berkayaruk ile yaptığı savaşta öldürüldü. Geride kalan oğullarından Ridvan Halep'te, diğer oğlu Dukak ise Dimaşk'ta hüküm sürmeye başladılar. İkisi arasında düşmanlık derecesine varan ilişkiler gittikçe alevlenirken, Haçlılar Antakya önlerinde göründüler. Zor durumda kalan Antakya'nın Türkmen valisi Yağisiyan boş yere bu iki kardeşten Haçlılara karşı yardım istedi durdu. Yaptıkları göstermelik yardımlar, hiçbir işe yaramadı. Antakya'nın Haçlıların eline geçmesi ile şehrin yardımına gelen Musul emirinin de yanında yeterince durmayan iki kardeş, Müslümanların bozguna uğramalarında önemli rol oynadılar. Bundan sonra da Kudüs elden çıktı ve Haçlılar yeni yerleşim yerleri ele geçirecek bölgede hâkimiyetlerini güçlendirdiler.

Anahtar Kelimeler: Haçlılar, Selçuklular, Ridvan, Dukak, Kavgı

ABSTRACT

Enemy Selchukids Brothers in The Crusades: Ridwan and Duqaq

With the death of the Great Seljuk Sultan Melikshah in 1092, the Empire entered the decline and the throne began between the children. His brother, Tutush, who established a state in Syria in this fight was also included; but she was killed in battle with her cousin Berkayaruk. Ridwan from his remaining sons began to reign in Aleppo, and his other son Duqaq reigned in Damascus. While the relations between the two of them grew to the level of hostility, the Crusaders were seen in front of Antakya. Yagisiyan, the governor of Turkman of Antakya, who was in a difficult situation, voluntarily asked these two brothers for help with the Crusaders. Stuffed donations did not nothing. Two brothers who did not stand beside the command of Mosul, who came to help the city with the passing of Antakya to the Crusaders, played an important role in Muslims' intervention in the corruption. After that, Jerusalem came out of the hand and the Crusaders seized new settlements and strengthened their dominance in the region

Keywords: Crusaders, Seljuks, Ridwan, Duqaq, Fight.

GİRİŞ

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın 16 Şevval 485/19 Kasım 1092 yılında vefat etmesi¹ Selçuklu İmparatorluğu için bir kırılma noktası olmuş, mirası üzerinde eşi Terken² Hâtun'un da karıştığı taht kavgaları başlamıştı.³ Yaklaşık olarak müteakip on yıl bu taht kavgaları ile geçti. Irak-İran bölgesinde Melikşah'ın oğulları Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasında iktidar mücadeleleri devam ederken,⁴ Suriye'deki Selçuklu hanedanının gerçek kurucusu olan kendi kardeşi Tutuş da⁵ bu mücadelenin içine dâhil olmuştu.⁶

Suriye bölgesine hâkim olmaya çalışan Tutuş, Halep ve Antakya'yı fethetti. Halep'e Melikşah'ın atadığı komutanı Kasımüddevle Aksungur⁷ da bu bölgeye geldi ve yedi yıl Halep'de valilik yaptı. Tutuş bundan sonra da el-Cezîre bölgesini fethetti. Sırada, Doğu Akdeniz'in önemli durakları Beyrut ve Saydâ vardı.⁸ Bunu Rahbe, Nusaybin gibi yeni fetihler izledi.⁹ Tutuş'un başarılı yükselişi uzun sürmeyerek, gerilemeye başlayıp, düşüş sürecine girdi, aynı dönemde 487/1094'de Melikşah'ın komutanı Kâsimüddevle Aksungur'u öldürerek,¹⁰ Halep'e sahip olduysa da ardından 17 Safer 488/26 Şubat 1095'de Rey şehrine 72 km. uzaklıktaki Dâşilü'da¹¹ veya Isfahan civarında kuzeni Berkyaruk ile yap-

¹ Azimî, *Azîmî Tarihi*, çev.: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 33; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, tash.: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987, VIII, 482; Ali b. Nâsir Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcûkiyye*, çev.: Necâti Lugal, Ankara 1943, s. 49; Bündârî, Kıvâmüddîn, *Zübdetü'n-Nusrâ ve Nuhbetü'l-Usrâ*, nşr.: M. Th. Houtsma, Leiden 1889, s. 69; *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrnt Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 178'de Melikşah'ın Bağdat'ta eşinin ihaneti sonucu öldürüldüğü söylenir; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârîh, Selçuklu Devleti*, çev.: Erkan Gökse-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011, s. 135; Ömerî, Şihâbüddin b. Fazlullah, *Mesâlikü'l-Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 226; Müneccimbaş, *Câmiu'd-Düvel*, çev.: Ali Öngül, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul 2013, I, 99; Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, çev.: L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 12.

² Türk Hakanlarına, hakanların eşlerine ve kızlarına verilen bir unvandır. Bk. Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, nşr.: Reşid Rahmeti Arat, Ankara 1947, I, 27-29; Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988, s. 50-51; Sümer, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, İstanbul 1999, I, 77.

³ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârîh*, s. 137-38; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 226; Bezer, Gülay Ögün, "Terken Hatun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, XL, 510.

⁴ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 233-34; Müneccimbaş, *Câmiu'd-Düvel*, çev.: Ali Öngül, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul 2013, I, 111; Nicolle, , *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, s. 12.

⁵ Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev.: Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981, IV, 1020.

⁶ Azimî, *Tarih*, s. 33; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 226; Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev.: Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, I, 59-61.

⁷ Ebû Şâme, *er-Ravzateyn fi Ahbârü'd-Devleteyn en-Nürîyye ve's-Salâhiyye*, tahk.: İbrahim Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1418/1997, c. I, s. 93; *Urfalı Mateos*, s. 172.

⁸ Bu şehirler bir yıl sonra Fatımiler tarafından geri alınmıştır. Bk. Azimî, *Tarih*, s. 30-31; Beyrut 503/1110 yılında bu sefer Haçlıların eline geçmiş, Ceneviz ve Pisa donanmalarının desteği ile zapt edilebilmişti. Bu yılın Ekim ayında da Saydâ (Sidon) kuşatıldı ve Aralık başlarında da ele geçirildi. Bk. Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 142-43.

⁹ Azimî, *Tarih*, s. 33; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 488-89'da 486 yılı olaylarında Tutuş'un Diyarbakır ve Azerbaycan fetihleri anlatılır.

¹⁰ Kâsimüddevle Aksungur ile birlikte Urfa'yı ele geçirip burada hüküm süren Bozan da öldürülmüştü. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 494-95; *Urfalı Mateos*, s. 183; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 228; Yazıcı, *İslâm Devletleri*, s. 255.

¹¹ İbn Vâsil, *Müferrü'ü'l-Kurûb fi Ahbârî Benî Eyyüb*, tahk.: Cemâleddin eş-Şeyyâl ve diğerleri, el-→

tığı savaşta öldü.¹² Tutuş'un cenazesi babası Sultan Alparslan'ın Merv'deki türbesine gömüldü.¹³

Tutuş'un vefatından sonra hem Suriye Selçukluları, hem de geride mahzun bıraktığı Suriye önemli olaylara sahne oldu. Oğulları Rıdvan ve Dukak arasında düşmanlık seviyesindeki mücadele hem Tutuş'un mirasının yok olmasına yol açtı, hem de Haçlılar'ın bölgeye gelmeleri ile büyük acıların yaşanmasına neden oldu. Haçlıların Yakın-Doğu'da tutunmalarının başlangıcı olan Antakya'nın ve Kudüs'ün Müslümanların elinden çıkması, Rıdvan ve Dukak'ın kavgalarının ve çocukça kaprislerinin neticesinde oldu. Makalemiz bu kavgaları ve Haçlıların bölgede kazandıkları başarıların altında yatan nedenleri düşman kardeşler üzerinden ortaya koymaya çalışacaktır.

KARDEŞLERİN SURİYE'YE GELMELERİ VE İLK İHTİLAFLARI

Tutuş'un Berkayaruk ile yaptığı savaşta Rıdvan babasına yardımcı olmak üzere bir ordu ile Bağdat'a doğru yola çıkmıştı. Babasını ölüm haberini Fırat kenarındaki Âne'de¹⁴ veya Hit'te aldı.¹⁵ Ölüm haberini alınca da derhal Haleb'e dönmüştü.¹⁶ Haleb'i babası Tutuş 479/1086-87'de Süleymanşah'ın ölümü ile sonuçlanan savaşta sonra ele geçirmişti.¹⁷ Rıdvan, Tutuş'un Halep'teki nâibi Vezir Ebu'l-Kasım el-Hasenî tarafından babasının halefi olarak tanındı.¹⁸ Rıdvan'ı tahakkümü altına almak isteyen vezirin çabaları, Rıdvan'ın atabegî Cenâhüddevle Hüseyin b. Aytegin tarafından önlenmiş,¹⁹ Rıdvan bunun üzerine Halep melîki olmuştu.²⁰ Rıdvan bundan sonra 1095-1113 yılları arasında hü-

→ →

Matbaatu'l-Emîriyye, Kahire 1377/1957, I, 16; Yazıcı, 256; Özeydin, Abdülkerim, "Tutuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLI, 446-449.

¹² Azîmî, *Tarih*, s. 34; İbn Asâkir, *Tarih-i Dimaşk*, XI, 35; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 502; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tahk.: Ahmed Abdülvehhâb Fetih, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1413/1992, XII, 160; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 295; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, Dâru'l-Kütüb, Kahire 1423, XXVII, 69; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*, Matbaatu'l-Hüseyiyye el-Misriyye, 1. Baskı, yy., II, 206; *Urfalı Mateos*, s. 184.

¹³ Yazıcı, *İslâm Devletleri*, s. 256.

¹⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep fî Tarih-i Halep*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996, I, 230; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amrî, Dâru'l-Fikr, yy. 1415/1995, XVIII, 153; Yazıcı, *İslâm Devletleri*, s. 256.

¹⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 503'te bu sırada yanında Artuk'un oğlu İlgazi'nin de bulunduğu belirtilir; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 206; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII, 69; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 229.

¹⁶ İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, XVIII, 153; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 503.

¹⁷ Tutuş, Melikşah'ın fermanı olmadan Haleb'i ele geçirince, Sultan İsfahan'dan çıkarak bölgeye gelmiş, Harran ve Urfa'yı ele geçirdikten sonra, Câber ve Menbic'i itaat altına alıp, buradan da Haleb'e yürümüşü. Zor durumda kalan Tutuş ise Dimaşk'a çekilmişti. Haleb, Melikşah'ın olmuştu. Melikşah da Haleb'i Kâsimuddevle Aksungur'a devrederek kendisi buradan Bağdat'a gitmişti. Bk. Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 223.

¹⁸ İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, XVIII, 153; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 503; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, I, 231.

¹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 503; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, I, 231; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 160'da Rıdvan Hama meliki olarak verilir. Haleb'de ise Tutuş'un bir başka oğlu Abdullah'ın bulunduğu, Cenâhüddevle'nin de burada vezirlik makamında işleri yürüttüğü bildirilir.

²⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 503; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, XVIII, 153; Sibî İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârihi'l-A'yân*, thk Muhammed Berekât v. dğr., Dimaşk 1434/2013, XX, 66; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 296; İbn Haldun, *Kitabu'l-Iber ve Divânü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, tahk.: Halil Şahâde, Beyrut 1408/1988, IV, 85; Merçil, *Türk İslâm Devletleri*, s. 86; Sevîm, *Suriye Selçukluları*, II, 11, 14.

küm süreceği Halep şehrini kendisine başkent yapacaktı.²¹ Rıdvan ve Yağsıyan Suruc'a yöneldiler ve buraya Sökmen'in kendilerinden önce geldiğini görünce de Urfa'ya gittiler ve burayı ele geçirdiler.²² Ancak burada bazı ayrışmalar oldu ve Cenâhüddeve ve Yağsıyan bozuştular. Rıdvan Yağsıyan'ın tarafını tutmuş, Cenâhüddeve de Haleb'e döndü.²³

Makalemizde bahsedeceğimiz ikinci şehir ise diğer kardeş Dukak'ın yaşayacağı yer olan Dimaşk'tır.²⁴ 468/1075-76'da Tutuş'un meşhur komutanı Atsız, önce Remle'yi ele geçirmiş, daha sonra da Dimaşk'ı fethetmişti.²⁵ Dimaşk'ın fethedilmesi aynı zamanda burada Fatimîler adına okutulan hutbenin Abbasîler adına okunması ve Şii egemenliğinin sona ermesi demektir. Ardından da yaklaşık iki yıl sonra Tutuş Dimaşk'a sahip olarak, kendisini karşılamakta geç kaldığı gerekçesi ile Atsız'ı öldürmüştü.²⁶

Dukak ise babasının öldüğü savaşta Tutuş ile birlikte idi.²⁷ Tutuş'un ölümü üzerine Dukak da kardeşleri Ebû Talib ve Behram ile birlikte Haleb'e geldi.²⁸ Haleb'de emânına girdikleri Ebu'l-Kâsım Hasan el-Harezmi,²⁹ Rıdvan'ı dinleyip hutbenin onun adına okunmasına ses çıkarmayınca, Dukak kendisini burada emin hissetmedi. Dimaşk'taki babasının nâibi Savtegin'in daveti ile Haleb'den kaçarak buraya geldi.³⁰ Atabeg Tuğtegin Tutuş ile birlikte Berkyaruk ile yapılan savaşta bulunmuştu ve onun öldürülmesinden sonra Dimaşk'a ulaşip şehre girdi. Dukak annesi ile evlenmiş olan Tuğtegin'i Dimaşk'ta kabul edip,³¹ hâdim Savtegin'i de onunla birleşip öldürerek Dimaşk'a hâkim oldu.³² Böylece "Suriye Selçuklularının Dimaşk Kolu" de kurulmuş oluyordu.³³ Rıdvan'ın annesi ile evli olan atabeg Cenâhüddeve'nin Yağsıyan ile aralarını açılması ile de Dukak

²¹ İbn Asâkir, *Tarihü Dimaşk*, XVIII, 153; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1020; C. E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, çev.: E. Merçil, M. İpşirli, Ünal Matbaası, İstanbul 1980, s. 146; Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, s. 12.

²² Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 206.

²³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 503-504.

²⁴ Bkz. Karakuş, Nadir, "XII. ve XIII. Yüzyılda Dimaşk ve Haçlılar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Haziran 2018, cilt: 22, sayı: 1, ss. 189-213.

²⁵ İbn Asâkir, *Tarihü Dimaşk*, XI, 35.

²⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâ'iz-Zaman*, tahk.: İhsan Abbas, Dâru Sadr, Beyrut 1900, I, 292; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 220'da Dimaşk'ta ezanlarda Şiiilerin okudukları "hayye alâ hayri'l-amel" cümlesinin de çıkarıldığı zikredilir.

²⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 160; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 206; Makrizî, *es-Sülûk Lima'rifeti Düveli'l-Mülûk*, tahk.: Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut 1418/1997, I, 136'da Selçukluların büyük atalarını isminin de Dukak olduğunu belirtir; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhira fî Mülûk Mısır ve'l-Kahira*, Dâru'l-Kütüb, Mısır ty. V, 189'da ise bu ismin aslının "Tokmak" olduğunu zikreder.

²⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 503'te küçük kardeşleri Behram ve Ebû Talib'in Rıdvan ile birlikte Haleb'de oldukları bildirilir. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII, 71'de Dukak'ın Haleb'e babasının Aytekin el-Halebî adlı kölesi ile geldiği rivayet edilir; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 206.

²⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 160'da bu şahsın Dukak'ın Dimaşk'taki veziri olduğu bildirilir.

³⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 504; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, I, 231; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 160; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 207; İbn Haldun, *Tarih*, V, 171; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 229.

³¹ İbn Asâkir, *Tarihü Dimaşk*, VII, 468; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 207; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII, 71; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 229.

³² Azîmî, *Tarih*, s. 35; İbn Asâkir, *Tarihü Dimaşk*, XVII, 304; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 504; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 207; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII, 71; İbn Haldun, *Tarih*, IV, 171; Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, s. 12.

³³ Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1997, s. 86; Sevim, *Suriye Selçukluları*, II, 11, 14.

kendisine yeni bir müttefik bulmuş, Yağsıyan'ın desteğini yanına almıştı.³⁴

Bundan sonra Dukak, Dımaşk merkezli 1095-1104 yılları arasında saltanat süreceği melikliğinin başına geçti.³⁵ Babasının vasiyeti gereği Suriye Selçuklu meliki olan Rıdvan³⁶ Halep'te hüküm sürerken, diğer kardeş Dukak, Dımaşk'ta Rıdvan'a dış bileyerek devam ettiriyor, Suriye Selçukluları bölünüp parçalandıklarının farkında olmadan yaşamaya çalışıyorlardı.³⁷ Amin Maaolouf Rıdvan ve Dukak'ı, "bir meddahın hayalinden çıkmışçasına tuhaf iki kişi" olarak görür ve Suriye'deki siyasal hayatı "iki kardeşin savaşından dolayı zehirlenmiş" olarak tanımlar. Dukak'ın ağabeyi olan Rıdvan'a beslediği bu kinin temelinde, onun bir vakitler kendisini öldürmeye teşebbüs etmesi ile ilintilendirmek mümkündür.³⁸ Bir başka Haçlı tarihçisi onların bu amansız, tuhaf mücadelelerini "iç savaş" olarak açıklar.³⁹

Urfa, 489/1095 yılında Danişmendli Sumeysat emiri Balduk ve Artuklu Sökmen tarafından kuşatıldı. Uzun süren kuşatmadan sonra şehri ele geçiremediler. Daha kuşatma sürerken Balduk ve Sökmen, Urfa önlerinde Rıdvan ve Yağsıyan'ın 40.000 kişilik muazzam ordusu ile karşı karşıya kaldılar. Sökmen ve Balduk gelişen bu yeni durum üzerine geri çekildiler ve şehri bu sefer yeni gelenler kuşattı. Ancak yine de Urfa ele geçirilemedi.⁴⁰

489/1095-96'da Dukak Esârib kalesini kuşattı; kardeşi Rıdvan da ona karşı Halep'ten çıkarak onunla savaştı. Dukak'ın Hama ve Kefertâb bölgelerine yağma akınları düzenlemesi üzerine, Rıdvan da kardeşine karşı harekete geçti.⁴¹ 5 Rebülâhîr 490/22 Mart 1097'de⁴² Kuzey Suriye'de tarihi bir şehir olup, Halep'in 28 km. güneydoğusundaki Kinnesrîn'de⁴³ yapılan savaşı Rıdvan kazandı ve Dukak, Dımaşk'a çekildi.⁴⁴ Rıdvan'ın savaşı kazanmasında Artuklu Sökmen büyük rol oynamıştı.⁴⁵ Rıdvan 489/1096 ve 490/1097 yılı başlarında iki kez Dımaşk'ı kuşatsa da bir netice alamadı.⁴⁶ Daha sonra yönünü Kudüs'e çevirmiş ve buradan da eli boş dönmüştü.⁴⁷

³⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 504'de ve Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII, 71'de Dukak'a Haleb'de bağımsız bir devlet kurması fikrini verenin Yağsıyan olduğu bildirilir; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 207; İbn Haldun, *Tarih*, V, 171; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 229.

³⁵ İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, XI, 35; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1020; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 146.

³⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 503; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII, 69; Yazıcı, *İslâm Devletleri*, s. 256.

³⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 503-504; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1020.

³⁸ Maalouf, Amin, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev.: M. A. Kılıçbay, Telos Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1977, s. 43-44.

³⁹ Asbridge, Thomas, *Haçlı Seferleri*, çev.: Ekin Duru, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 86.

⁴⁰ *Urfalı Mateos*, s. 185-86.

⁴¹ Yazıcı, *İslâm Devletleri*, s. 257.

⁴² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 11'de tarih olarak 489/1096 yılı verilir.

⁴³ Bkz. İbn Hurdâzbihi, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Leiden 1967, s. 228-29; Yâkût, *Mu'cem*, IV, 457-458; Kinnesrîn, Haçlı seferleri sırasında zaman zaman askerî üs olarak kullanılmıştır. Nisan 1119'da Artuklu Emiri Necmeddin İlgazi, buradan Hârim, Ruc ve Cebel-i Sümmâk'e akınlar düzenlemiş, daha sonra ise İmâdüddin Zengî'nin kumandanlarından Savar burayı üs edinmiştir. Yiğit, İsmail, "Kinnesrîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, XXV, 420.

⁴⁴ Azîmî, *Tarih*, s. 35; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 11; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I, 234-35; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 210; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII, 72; İbn Haldun, *Tarih*, V, 172.

⁴⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I, 233; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII, 72.

⁴⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 11; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 209; Yazıcı, *İslâm Devletleri*, s. 257.

⁴⁷ Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 209; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII, 72.

Rıdvan'ın sadece kardeşi Dukak ile araları açık değildi. Bu sırada Atabegi ve babalığı Cenâhüddevle ile de araları açıldı ve yalnızlaştığını hissetti.⁴⁸ Cenâhüddevle, Rıdvan'ın annesi olan eşi ile Halep'i terk ederek Humus'a gitmiş, sonra da buraya hâkim olmuştu.⁴⁹ Vezirsiz kalan Rıdvan daha önce Dukak'ın yanında olan kayınpederi Yağısıyan'ı yardımcı atamak zorunda kaldı.⁵⁰

Rıdvan'ın, diğer müttefiki Yağısıyan ile de araları açıldı. Rıdvan'ın 489/1096'da Maarratünnu'mân kalesini Yağısıyan'dan alması bunda etkili olmuştu.⁵¹ Rıdvan ile Yağısıyan'ın geçinememeleri Birinci Haçlı Seferi'ni derinden etkilemiş, Rıdvan, uzlaşmaz tutumu ile Haçlıların ekmeğine yağ sürmüştü.⁵²

Rıdvan bu yıl Fatimî halifesi adına hutbe okutmuştu. Bu yıl, Atabegi ve babalığı Cenâhüddevle ile de aralarının açıldığı ve yalnızlaştığı sene idi.⁵³ Rıdvan'ın müneccimi olduğu söylenen el-Hakîm Es'ad, Cenâhüddevle Hüseyin'in Humus'a gitmesini fırsat bilip, Rıdvan'ın güvenini kazandı ve onu Mısır Fatimî Şiîlerine katılmaya teşvik etti.⁵⁴ Durumu iyi değerlendiren Fatimî Halifesi Müsta'îf Billah, Rıdvan'a bir elçi heyeti gönderip, hâkimiyeti altındaki topraklarda Fatimîler adına hutbe okuttuğu takdirde, kardeşi Dukak'a karşı kendisini destekleyeceğini bildirdi.⁵⁵ Rıdvan bu teklifi kabul ederek Fatimîler adına hutbe okuttu (17 Ramazan 490/28 Ağustos 1097).⁵⁶ Ancak dört hafta okuttuğu hutbeyi,⁵⁷ Sünnî İslâm dünyasının tepkisi ile⁵⁸ yeniden 12 Şevval 490/22 Eylül 1097'de Abbasî Halifesi Müstazhir Billâh adına okuttu⁵⁹ ve Halife'den özür diledi.⁶⁰

HAÇLILAR'IN ANTAKYA KUŞATMASI

Kutalmışoğlu Süleyman 477/1085 yılında Antakya'yı Bizanslılar'dan almış,⁶¹ onun Tutuş ile yaptığı savaşta 29 Safer 480/5 Haziran 1086'da ölümüyle⁶² de şehir Melikşah'ın eline geçmişti. Melikşah da burayı komutanlarından

⁴⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, I, 234-35; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 165-66.

⁴⁹ Azîmî, *Tarih*, s. 36.

⁵⁰ Yazıcı, *İslâm Devletleri*, s. 257.

⁵¹ Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, s. 12.

⁵² Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, s. 18.

⁵³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 11; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, I, 234-35; Yazıcı, *İslâm Devletleri*, s. 257; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 165-66.

⁵⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 11.

⁵⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, I, 235-36; Karakuş, Nadir, *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler*, Mana Yayınları, İstanbul 2018, s. 32.

⁵⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 166; İbn Haldun, *Tarih*, IV, 85.

⁵⁷ Rıdvan, Fatimîler adına hutbeyi Şeyzer ve Antakya hariç, tüm şehirlerde, Halep ve el-Maarra'da okutmuştu. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 11.

⁵⁸ En büyük tepkiyi de en yakın dostları olup, kendi hizmetinde bulunan Antakya emîri ve kayınpederi Yağısıyan ile Artukoğlu Sökmen'den bulmuştu. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 11; Yazıcı, *İslâm Devletleri*, s. 258.

⁵⁹ Azîmî, *Tarih*, s. 36; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 231.

⁶⁰ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IX, 11; İbn Haldun, *Tarih*, IV, 85; Yazıcı, *İslâm Devletleri*, s. 258; Sevim, Ali, "Rıdvan b. Tutuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXV, 49-50.

⁶¹ Azîmî, *Tarih*, s. 29; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 222; Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. A. Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 64.

⁶² *Urfalı Mateos*, s. 169; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 223'de ve Yazıcı, *İslâm Devletleri*, s. 254'de yitilgiyi hazmedemeyen Süleymanşah'ın kendi hayatına son verdiğini bildirir. Onun ölümüne başta Melikşah olmak üzere rakibi Tutuş dahil oldukça üzülmüştü.

Yağsıyan isminde bir türkmene tevdi etmişti.⁶³ Yağsıyan on yıldır yönettiği Antakya'da Halep emîri Rıdvan'ın metbûu idi. Rıdvan 490/1097'de onun kızı Çiçek Hâtun ile evlenerek, kendisiyle akrabalık bağı dahî oluşturmuştu.⁶⁴ Buna rağmen Yağsıyan Dimaşk emîri Dukak ve Musul emîri Kürboğa'yı Rıdvan aleyhine kışkırtmak suretiyle bir nevî bağımsızlık elde etme peşinde idi. Yağsıyan, 489/1096'de Rıdvan ve Dukak arasında Dimaşk önlerinde yapılan savaşta açıkça Dukak'ı destekleyerek bağlı olduğu Rıdvan'a ihanet etmekten çekinmemişti.⁶⁵

"*Tuhaf ve beklenmedik bir düşman*"⁶⁶ olan Haçlılar Antakya'yı muhasara ettiklerinde Yağsıyan doğal olarak komşuları Halep ve Dimaşk'tan yardım istemişti. Rıdvan, Dimaşk önlerinde Dukak'ın tarafını tutarak, kendisine ihanet eden Yağsıyan'a bu kritik durumda dahi yardım etmeyerek, zayıf bir idareci olduğunu göstermişti.⁶⁷ Diğer yandan Halep topraklarında gözü olan ve Antakya'ya yardıma gelen Musul emîri Kürboğa, şehre sahip olduğunda kendi topraklarını çepçevre kuşatacak ve kendisine nefes aldirmayacaktı. Bunun için de Rıdvan Antakya'yı Haçlılara feda edercesine yardım çağrılarında kulaklarını tıkamıştı.⁶⁸ Dukak kardeşi gibi olaylara seyirci kalmadı. Antakya'nın kurtarılması için atabeği Tuğtegin ile yardıma gelmesine rağmen, 23 Muharrem 491/31 Aralık 1097'de Haçlılara yenilip, büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı.⁶⁹

Çaresiz Yağsıyan bu sefer ikinci kez Halep'ten yardım istedi. Rıdvan bu kez yaklaşan tehlikenin farkına varmış olacak ki, küçük bir birlik ile⁷⁰ Yağsıyan'ın tekrar onun hâkimiyetini kabul etmesi ile ordusunun başında Antakya'ya doğru yola çıktı. Beraberinde Artuklular'dan, kuzeni olan Sökmen ve babalığı Humus emîri Cenâhüddeve Hüseyin de vardı.⁷¹ Ancak bu birleşik ordu da 16 Zilhicce 483/9 Şubat 1098'de Haçlılara yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı.⁷² Daha sonra Antakya 29 Cemâziyelâhir 491/3 Haziran 1098'de Haçlılar'ın eline geçtikten⁷³ sonra "*başa çıkılması zor bir düşman*" olan⁷⁴ Kürboğa gecikmeli olarak⁷⁵ şehrin önlerine geldi. Bu sefer "*kuşatanlar kuşatılmıştı*."⁷⁶ Rıdvan Kürbo-

⁶³ *Urfalı Mateos*, s. 172; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekâyinâmesi*, (Adı Bilinmeyen Bir Süryani Müellif), çev.: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 9; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1025.

⁶⁴ Azîmî, *Tarih*, s. 36.

⁶⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 11; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 164.

⁶⁶ Philip K. Hitti, *History of Syria*, London 1951, s. 589.

⁶⁷ Azîmî, *Tarih*, s. 37.

⁶⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 164.

⁶⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I, 237; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 169; Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, s. 12.

⁷⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I, 234, 238.

⁷¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 173.

⁷² Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, s. 13.

⁷³ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey, Columbia University Press, New York 1943; I, 260; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 231; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1025; Brockelmann, *İslâm Devletleri*, s. 206; Thomas F. Madden, *The Concise History of the Crusades*, Lanham, Maryland 2013, s. 26; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 92; Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, s. 13.

⁷⁴ Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 94.

⁷⁵ Kürboğa Antakya'dan önce arkasını sağlama almak için Haçlı önderi Baudouin tarafından ele ge-

ğa'nın birleşik gücünde olmak istemedi.⁷⁷ Fakat Kürboğa ısrarla Rıdvan'ı yanına almak için müzakereler yapınca bundan Dukak rahatsız oldu. Dukak, Mısır'daki Fatimîler'in Dimaşk'a saldırmalarından endişelenerek güneydeki topraklarına dönmek istiyordu.⁷⁸ Brockelmann, hiçbir Müslüman emîrin gerçek anlamda Antakya'ya yardım amacı güdemeyecek kadar konuya ilgisiz olduklarından bahseder.⁷⁹ Bu sırada müttefik gücün içinde Rıdvan görünmüyordu.⁸⁰ Haçlılar ile Kürboğa'nın kırılgan müttefik gücü karşılaşıncı da Dukak⁸¹ savaş alanını terk ederek, topraklarına doğru hareket etti. Kürboğa, yanında kalan Artuklu Sökmen ve Humus emîri ile baş başa kalmıştı. Sonunda onlar da düşmanın tazyiki ve uğradıkları hayal kırıklığı ile Kürboğa'yı elîm sonuna doğru ittiler. 25 Recep 491/28 Haziran 1098'de savaşı kaybeden Kürboğa büyük bir yıkım ile nüfuzu ve otoritesi kırılmış olarak Musul'a ulaştı.⁸² Bu olaylar içinde belki de en elîm ayrıntılardan birisi, Antakya'dan hurûc hareketi yaparak Müslümanları bozguna uğratan Haçlıların zafer haberinin Kürboğa'ya ulaştığında, onun çadırında satranç oynuyor olmasıdır.⁸³ Bu haberi ihtiyatla karşılamak gerekse dahi, Müslümanların içine düştükleri gafleti anlatması açısından önemli buluyoruz.

Haşmetli Müslüman ordusu *"bir kılıç veya mızrak darbesi indirmeden, tek bir ok bile atamadan dağılmıştı"*.⁸⁴ Olayları neredeyse seyrederek bulunan Rıdvan, savaş sonrası Haçlıların işgal ettikleri Tel Mannas'ta bir grup Haçlıyı yenerek vicdanının sesini bastırmaya çalıştı.⁸⁵ Rıdvan ve Dukak'ın Kürboğa'ya gerekli desteği vermemelerinin nedenini biraz da geçmişte aramak gerekir. 487/1094-95'de babaları Tutuş, Bağdat'ta adına hutbe okutarak durumunu güçlendiren yeğeni Berkyaruk'a karşı çıkmıştı. Tutuş, Azerbaycan'dan dönerek Suriye'de bir ordu topladı. Karşısına Haleb emîri Aksungur ordusuyla ona karşı

→ →

çirilen Urfa'yı ele geçirmek için şehir surları önünde 3 hafta vakit harcamış, ama Urfa'yı ele geçirememişti. I. ve II. Haçlı Seferleri Vekâyinâmesi, s. 12; Madden, *The Concise History of the Crusades*, s. 26.

⁷⁶ Barbara Pemberton, "The Islamic View of the Crusades and Why It Matters: Historical and Contemporary Perspectives", 2016 *Hawai University International Conferences, Science, Technology, Engineering, Art, Math&Educational*, June 10-12, 2016, s. 6.

⁷⁷ Kürboğa'nın birleşik muazzam kuvveti hakkında Batılılar oldukça mübalağa yaparlar. Halep emiri Rıdvan gibi liderler orduda hiç bulunmamasına rağmen, bu orduda her milletten ve dinden askerin olduğu zikredilir. Bk. Housley, Norman, "The Crusades and Islam", *Medieval Encounters* 13 (2007), s. 196-97.

⁷⁸ İbn Kesir, c. XII, s. 167'de kısaca Dukak'ın Kürboğa'nın ordusunda bulunduğu bildirilir; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 189.

⁷⁹ Brockelmann, C., *İslâm Devletleri ve Milletleri Tarihi*, çev.: Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1964, s. 206.

⁸⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, c. I, s. 238.

⁸¹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXVIII, s. 253; İbn Haldun, c. IV, s. 85'de Dukak'ın Kürboğa ile Mercedâbık'ta buluşarak birlikte geldikleri belirtilir.

⁸² Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXVIII, s. 253'de Kürboğa'nın çevresindeki emirlere iyi davranmamasının da savaşın kaybedilmesinde büyük rol oynadığını belirtir; Madden, Thomas, *The Concise History of the Crusades*, s. 28; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 191; geniş bilgi için bk. France, J., "The Fall of Antioch during the First Crusade", ed.: M. Ballard, *Dei Gesta per Francos*, Aldershot 2001, s. 13-20.

⁸³ Michaud, J. F., *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, haz. Güray Kırpık, Lotus Yayınları, Ankara 2011, s. 257.

⁸⁴ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 16; Maalouf, Amin, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev.: M. A. Kılıçbay, Telos Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1977, s. 60.

⁸⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I, 239; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 193.

çıktığında yanında Kürboğa da vardı. Bu savaşta Aksungur Tutuş'a yenilince öldürülmüş, Kürboğa ise esir edilerek hapsedilmişti.⁸⁶ Düşman kardeşlerin bu faktörü de göz önünde bulundurup bir zamanlar babalarına savaş açmış Kürboğa'ya gerekli desteği vermedikleri de düşünülebilir.

KUDÜS'ÜN ELDEN ÇIKMASI VE DUKAK'IN ROLÜ

Bölgeye sadece Haçlıların ilgisi yoktu. Fatimîler de gözlerini Filistin'e çevirmişlerdi. Daha önce kendilerine ait olan Kudüs, Alparslan'ın ordu komutanlarından biri olan Atsız tarafından Malazgirt Zaferi'nin hemen ardından 463/1071'de ellerinden alınmıştı.⁸⁷ Fatimîler, bölgedeki karışıklıktan faydalanarak, Dukak'ın, Artuklu Sökmen ve İlgazi tarafından metbû tanındığı Kudüs'e⁸⁸ yönelmişlerdi. Kudüs, Fatimîler tarafından kırk mancınıklı donatılmış bir ordu ile kırk gün kuşatıldı. Artuklu askerleri kahramanca müdafaada bulunmalarına rağmen, Dukak'ın yardıma gelmemesi ve Fatimîler karşısında çaresiz kalmaları üzerine şehri onlara terk etmek zorunda kaldılar. Fatimîler de Artuklular'a Dımaşk'a çekilme müsaadesi vererek bu boyun eğmeyi karşılıksız bırakmadılar.⁸⁹ Kudüs Şaban 491/Temmuz 1098 tarihinde Artuklular'dan Fatimîler'e geçerek el değiştirmiş oluyordu.⁹⁰

Fatimîlerin ciddi bir muhalefet göstermemesinden dolayı⁹¹ Kudüs 23 Şaban 492/15 Temmuz 1099 tarihinde bu sefer Haçlıların eline geçti.⁹² Bundan sonra sıra onların yayılma ve yeni yerleri ele geçirme safhasına gelmişti. Önce Akdeniz sahilleri ile Dımaşk yolu üzerindeki Beysân⁹³ ele geçirildi.⁹⁴ Antakya'nın ilk Haçlı Prinkepsi Bohemund'un kız kardeşinin oğlu olan Tancred,⁹⁵ Cefile (Galilea) bölgesine taarruz edip te buraları ele geçirdiğinde⁹⁶ Dukak Fatimîler ile olan anlaşmazlıklarını halletme peşinde idi. Bu sırada Haçlılar bölgenin merkezi Taberiyye (Tiberians) şehrine girerek hâkimiyetlerini pekiştirdiler.⁹⁷ Buradan

⁸⁶ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 227-28.

⁸⁷ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 217; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1018; Montefiore, Simon Sebag, *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*, Pegasus Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016, s. 205; Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 250.

⁸⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 19; Montefiore, *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*, s. 206.

⁸⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 19; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 205.

⁹⁰ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 230; Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, s. 13.

⁹¹ Brockelmann, *İslâm Devletleri ve Milletleri Tarihi*, s. 206; I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekâyinâmesi*, s. 13-14.

⁹² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 19; William of Tyre, *A History of Deeds*, I, 368-69; *Urfalı Mateos*, s. 199; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1027; Oldenbourg, Zoe, *The Crusads*, Fransızca'dan İngilizce'ye çev.: Anne Carter, Pantheon Books, New York 1966, s. 137; Brockelmann, *İslâm Devletleri ve Milletleri Tarihi*, s. 207; Montefiore, *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*, s. 215; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 119; Hillenbrand, Carole, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev.: Nurettin El-hüseyni, Melisa Matbaacılık, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 93; Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, s. 13.

⁹³ Havran Filistin arasında bir yer olarak gösterilir. Yâkût, *Mu'cem*, I, 625.

⁹⁴ Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1029; Madden, *The Concise History of the Crusades*, s. 32.

⁹⁵ Tancred Danişmendîler'e esir düşen Antakya Prinkepsi Bohemund'un yeğeni ve Robert Guiscard'ın torunu idi. Bk. H. Hagenmeyer, *Anonymi Gesta Francorum*, Carl Winters Universitates Buchhandlung, Heidelberg 1890; I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekâyinâmesi*, s. 13; Nicholson, R. L., *Tancred: A Study of his Career and Work*, Chicago 1940; *Haçlı Tarihi*, Anonim, çev.: Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013; David Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, çev.: L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 16.

⁹⁶ William of Tyre, *A History of Deeds*, I, 399; Oldenbourg, *The Crusades*, s. 155.

⁹⁷ Madden, *The Concise History of the Crusades*, s. 37.

Mâverây-ı Ürdün (Transjordan) ve Havran bölgelerine doğru hâkimiyetlerini genişlettiklerinde Dukak aile içi kavgalarla uğraşıyordu. Kudüs'ün 1 Ramazan 492/22 Temmuz 1099'da seçilen yeni Frenk lideri Godefroi⁹⁸ bu durumdan faydalanarak bölgeyi kolayca ele geçirmeyi başardı.⁹⁹ Haçlılar'ın yayılma politikalarına Müslümanlar arasındaki kavga, kıskançlık ve bölünmüşlük en büyük yardımcı rolü üstlenmişti. Dukak, Haçlılar ile savaşmak yerine kuzeye yönelmiş ve Meyyafarikîn'i ele geçirmişti. Kardeşi Rıdvan ise Şaban 493/Haziran 1100'de Haçlılarla savaşmasına rağmen Kellâ'da yenilgiye uğramıştı.¹⁰⁰

DİĞER OLAYLAR

494/1100 yılının ilk günlerinde Urfa Kontu Baudouin diğer Haçlı liderleri ile Kudüs Patriği Daimbert için yapılan törene gelmişlerdi. Baudouin ve Antakya Prinkepsi Bohemund, dönüş yolculuklarında Dimaşk topraklarından geçmeyi tercih etmiş, bu da Dukak'ı telaşlandırmıştı. Yanında Cenâhüddevle olduğu halde onlara karşı hemen askerî bir taarruzda bulundu.¹⁰¹ Pek şiddetli olmayan bu taarruz onları yok etmeye yönelik değil de, Haçlıları Dimaşk topraklarından uzaklaştırmayı amaçlayan bir harekât idi. Oldukça kalabalık bir orduyla gerçekleştirmesine rağmen, cılız olan bu taarruz Haçlılar tarafından püskürtüldü.¹⁰² Haçlılar, Bukayye vâdisi üzerinden deniz istikametine, buradan da Antakya'ya yöneldiler.¹⁰³

Haçlıların bölgede yayılma politikaları hız kesmeden devam ediyordu. Tabe-riye gölünün (Genezareth) doğusundaki verimli ve bereketli topraklar Haçlıların iştahını kabartmıştı. İsmi bilinmeyen bir Süryânî tarihçinin "kızgın" lakabını verdiği¹⁰⁴ Tancred bu bölgeye akınlar yaparak, bölgedeki insanları Frenk hâkimiyetini tanımaya zorladı. Bölge yöneticisi, Dukak'tan imdat isteyerek, onun yardımına başvurdu. Tancred de Kudüs lideri Godefroi'den yardım talep ederek, dengeyi kurdu. Haçlıların gözleri bölgenin verimliliği yanında Cevlân ve Havrân bölgelerinin zengin ticaretine çevrilmişti. İkisinin yaptıkları bol ganimetli yağma akınının dönüşünde Dukak bunların artçılarına 9 Şaban 497/7 Mayıs 1004'de bir baskın vererek, onlardan pek çoğunu yok ettiği gibi, ganimetin bir kısmını da

⁹⁸ Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, s. 13; Godefroi tepki çekebilir endişesi ile olacak ki, "Kral" ünvanı yerine "Protector of the Holy Sepulcher: Kutsal Mezarın Savunucusu" ünvanını almayı yeğlemiştir. Bk. William of Tyre, *A History of Deeds*, I, 379; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1028; Oldenbourg, *The Crusades*, s. 152; Madden, *The Concise History of the Crusades*, s. 36; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 242; Montefiore, *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*, s. 217; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 134; Godefroi de Bouillon, *Birinci Haçlı Seferi öncesi 1094 veya 1095'de beraberindeki soylularla Kudüs'e Hac ibadeti için önce İskenderiye'ye bir Ceneviz gemisi ile gelmiş ve yine aynı gemiyle Fransa'ya dönmüştü*. Bk. Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev.: Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2000, s. 135; Godefroi için ayrıca bk. Andressohn, J. C., *The Ancestry and Life of Godefroy of Bouillon*, Bloomington 1947; Aube, P., *Godefroy de Bouillon*, Paris 1985.

⁹⁹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 235.

¹⁰⁰ Azîmî, *Tarih*, s. 38.

¹⁰¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 43'de ve Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII, 260'da Dukak'ın Cenâhüddevle ile Haçlılara karşı zafer kazandığı zikredilir.

¹⁰² Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 136-37.

¹⁰³ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 237.

¹⁰⁴ I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekâyinâmesi*, s. 20.

kurtarmayı başardı.¹⁰⁵ Ordunun artçısı Tancred, kaçıp ta Müslümanların elinden kurtulduktan sonra Dimaşk bölgesine bir karşı harekât yaptı ve Dimaşk arazisine zarar verdi. Paniğe kapılan Dukak kendisine barış için elçiler gönderdiği zaman da Tancred tarafından Hristiyanlığa geçmesi şart koşuldu. Durum iyice gerginleşmişti ve Haçlılar tarafından bölgeye ikinci bir yağma akını yapılarak bölge halkı sindirildi ve Tancred bu önemli coğrafyaya hâkim olmayı bildi. Dukak ise yine pasif kalarak olayları seyretmeyi tercih etmişti.¹⁰⁶

19 Ramazan 494/18 Temmuz 1101'de Kudüs'ün ilk Haçlı lideri Godefroi ölmüştü¹⁰⁷ ve yeni bir Kudüs Kralı aranıyordu. Bu kritik durumda Antakya Prinkepsi Bohemund komşusu Halep emiri Rıdvan'ı yenerek Asî nehrinin karşı kıyısındaki güney doğu sınırını kuvvetlendirmişti. Bunun üzerine Rıdvan araları hiç de iyi olmayan Humus emiri Cenâhüddeve Hüseyin'den yardım istemek zorunda kaldı.¹⁰⁸

Bu arada Haçlı cephesi de önemli gelişmelere sahne oldu. Antakya Prinkepsi Bohemund ve Salerno Kontu Richard Malatya'yı Aksu vâdisinden ayıran dağlık bölgede Danişmendlilerin pususuna düşmüşler ve yenilerek esir edilmişlerdi.¹⁰⁹ Rıdvan, bu avantajlı durumdan faydalanmak yerine pasif kalmayı tercih etmişti.¹¹⁰ Bundan kısa bir süre sonra da Urfa Kontu Baodouin Kudüs'e gelerek 1101 yılı sonlarında Kudüs'e ulaşıp Patrik Daimbert'in nezaretinde krallık tacını giydi.¹¹¹ Bohemund, Danişmendli Gümüştegin'in elinden 496/1103 yılında belli bir kurtuluş fidyesi ödeyerek kurtulmuş, tekrar Antakya'ya dönmüştü.¹¹²

Bölgede Haçlıların dışında başka bir güç daha vardı ki, Müslüman Suriye'yi yeni ayrışmalara ve parçalanmalara sürüklemeye çalışıyordu. Nizârî-İsmailîler veya Batınîler olarak da bilinen Haşhaşîler,¹¹³ Haçlılar'ın Filistin'e geldikleri günlerin hemen evvelinde Suriye'de kendilerini barındırıp kollayacak bir destek

¹⁰⁵ William of Tyre, *A History of Deeds*, I, 422-23; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekâyinâmesi*, s. 20-21; Madden, *The Concise History of the Crusades*, s. 37.

¹⁰⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 240.

¹⁰⁷ Azîmî, s. 38; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII, 260'da Godefroi'nin ölüm nedeni olarak Yafa kuşatmasında aldığı bir ok yarası gösterilir; William of Tyre, *A History of Deeds*, I, 414; *Urfalı Mateos*, s. 203; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekâyinâmesi*, s. 15; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 242; Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 149.

¹⁰⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 247.

¹⁰⁹ Azîmî, *Tarih*, s. 38; William of Tyre, *A History of Deeds*, I, 411; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekâyinâmesi*, s. 14-15; Oldenbourg, *The Crusades*, s. 166, 196; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 249; Bohemund'un Danişmendliler'e esir düşmesi ile başsız kalan Antakya'ya 1101'de Bohemund'un akrabası olması hasebiyle Tancred önerilmiş ve Tancred, yıldızı parlamış olarak Filistin'den ayrılarak Antakya'ya gitmişti. Bk. Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 138.

¹¹⁰ Maalouf, *Haçlı Seferleri*, s. 98.

¹¹¹ William of Tyre, *A History of Deeds*, I, 425; Madden, *The Concise History of the Crusades*, s. 37; Oldenbourg, *The Crusades*, s. 168; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 252; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 137; Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 149.

¹¹² William of Tyre, *A History of Deeds*, I, 451; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1029.

¹¹³ Daha çok bu terimi Batılilar kullansa da (Bk. Hodgson, Marshall, *The Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizari Isma'ilis Against the Islamic World*, Lahey 1955; Stern, Samuel, "Cairo as the Centre of the Isma'ili Movement", *Colloque international sur l'histoire du Caire* isimli eserde, Kahire, 1972; Stark, Feraya, *The Valleys of the Assassins and other Persian Travels*, Londra, 1955.); Müslüman tarihçilerden bazıları da onlar için bu tabiri kullanırlar. Bkz. Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn fî Ahbârî'd-Devleteyn*, tahk.: İbrahim ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 1418/1997, II, 215, 288, 350, 354, 409, 411, 412, 413; III, 82, 86; IV, 298; İbn Haldun, *Tarih*, I, 86; Daftary, Farhad, *Şii İslâm Tarihi*, çev. A. Fethi Yıldırım, İstanbul 2016, s. 28.

bulmayı başarmış, kardeşi ve çevresindekiler ile daima ihtilaf halinde olan¹¹⁴ Halep Selçuklu Meliki Rıdvan b. Tutuş'u yanlarına almaya muvaffak olmuşlardı.¹¹⁵ 28 Recep 496/7 Mayıs 1103'de Humus hâkimi ve Rıdvan'ın üvey babası Cenâhüddevle Hüseyin¹¹⁶ Humus'ta şehrin Ulu Camiinde sufi kılığındaki Batınîler tarafından öldürülmüştü.¹¹⁷ Katiller ve onları yönlendiren şeyhleri öldürmelerine rağmen şehirde büyük bir kargaşa ve korku hâkim olmuş, pek çok kişi Dimaşk'a kaçmıştı.¹¹⁸ Cinayetin azmettiricisi olarak düşman kardeşlerden ilki olan Rıdvan gösterilir.¹¹⁹ Rıdvan üç yıl önce Frenklere karşı Antakya önlerinde bulunduğu sırada Cenâhüddevle'nin kendisine arkadan yaptığı saldırıyı hiçbir zaman affetmemişti.¹²⁰

Bundan sonra Humus'a Karaca el-Cenâhî hâkim oldu. Bu yıl başka gelişmeler de oldu ve Kılıç Arslan'ın Musul üzerindeki hâkimiyet çabaları, şehri elinde tutmaya kararlı Çavlı Sakavû'yu, Rıdvan ve İlgazi ile ittifak yapmaya sevk etti. Yapılan savaşta Kılıç Arslan yenildi ve Habur nehrinde boğularak öldü.¹²¹

Batınîler Rıdvan'ın desteği ile Halep'te yoğun faaliyet göstermeye, yönetime karışmaya ve ordu içerisinde etkin olmaya çalışıyorlardı.¹²² Propagandalarının etkisiyle, bazen de can ve mal güvenliğini sağlamak üzere birçok kimse onların safında yer almaya başlamışlardı.¹²³ Rıdvan iktisadî sıkıntı çektiği için Hırsan'dan Halep'e gelen Ebû Harb İsâ adlı tüccarın mallarına Batınîler ile işbirliği yapıp el koydu. Batınîleri kollamaya devam ederek, onlar için Halep'te bir "dârüdda've" inşa ettirerek propaganda yapmalarının önünü açtı.¹²⁴ Haşhaşiler onun zamanında Halep'te önemli bir nüfuza sahip olmalarına rağmen, 507/1113'te Rıdvan'ın ölümüyle¹²⁵ veya Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın¹²⁶ Batınîler'le işbirliği yaptığı gerekçesi ile Rıdvan'ı şiddetle kınaması üzerine kentten sürgün edilebilmişlerdi.¹²⁷

¹¹⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. II, s. 99.

¹¹⁵ İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, XVIII, 153; Hammer, Joseph Von, *The History of Assassins*, Almanca'dan İngilizce'ye çev. Oswald Charles Wood, London 1835, s. 68; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, II, 691.

¹¹⁶ Cenâhüddevle Hüseyin uzun yıllar Rıdvan'ın atabegliğini yapmış olması yanında onun annesi ile de evli idi. Humus'ta bağımsız bir emirlik kurmaya muvaffak olmuştu. Bkz. Ali Sevim, *Suriye Selçukluları*, s. 11-12.

¹¹⁷ Azimî, *Tarih*, s. 40; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, I, 247; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Talep*, VI, 2807; Hammer, *The History of Assassins*, s. 65; Holt, *Haçlılar Çağı*, s. 70; Yazıcı, *İslâm Devletleri*, s. 264.

¹¹⁸ İbnü'l-Kalânîsi, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 12.

¹¹⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, I, 247.

¹²⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 49.

¹²¹ Azimî, *Tarih*, s. 40; İbn Haldun, *Tarih*, V, 189; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 243; *Urfalı Mateos*, s. 231'de Kılıç Arslan öldüğünde Hristiyanların iyi ve adil yönetiminden dolayı onun için matem tuttuklarını anlatır; Oldenbourg, *The Crusades*, s. 223.

¹²² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, I, 246; İbn Haldun, *Tarih*, V, 177.

¹²³ Sevim, *Suriye Selçukluları*, s. 54.

¹²⁴ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Talep*, VIII, 3661; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX, 540; XX, 66; Hiltenbrand, *Haçlı Seferleri*, s. 110; Ali Sevim, "Rıdvan b. Tutuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 49-50.

¹²⁵ Asbridge, Thomas, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru, İstanbul 2014, s. 173.

¹²⁶ Muhammed Tapar, Büyük Selçuklu Sultanı olarak, önemli işler başarmıştı. Ağabeyisi Berkya-ruk'tan aldığı çökmekte olan devleti ayağa kaldırmış, İran ve Irak'ta nizam ve intizamı yeniden kurmuştu. Doğu çölünde vuku bulan Arap isyanını bastırmış ve Haşhaşiler'e karşı etkin faaliyetler yapmıştı. Bkz. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 107.

¹²⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 105; Sevim, Ali, "Rıdvan b. Tutuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm* →

Ramazan 499/Mayıs 1106 yılında Rıdvan bu kez İlgazi ile ters düştü ve onu yakalatıp Halep'de bir süre hapsederek, daha sonra serbest bıraktı.¹²⁸ Rıdvan, Çökürmüş'e ait olan Nusaybin'i ele geçirerek gücünü artırmak istiyordu. Yanında İlgazi ve Çökürmüş'ün bazı adamları da vardı. Nusaybin'i kuşatınca Çökürmüş'ün¹²⁹ İlgazi'nin yakalanması şartıyla itaat arz edeceğine dair Rıdvan'a söz vermesi ile her şey değişti. İleriyi göremeyen Rıdvan da İlgazi'yi hapsedti; ancak İlgazi'nin emrindeki askerlerin tepkisi ile geri adım atarak oradan uzaklaştı ve Çökürmüş'ün desteğini de elde edemedi.¹³⁰

Şaban 497/Mayıs 1104'de Urfa toprakları önemli gelişmelere sahne olmuştu. Harran'a sahip olan Çavlı, Mardin Artuklu emiri Sökmen ve Musul'daki Çökürmüş Urfa Haçlılarına karşı bir sefer düzenlediler.¹³¹ Durumu dehşetle izleyen Urfa Kontu Baudouin de Bourg Bohemund, Haçlıların "*İyi Haber Tepesi*" dedikleri Tel Başır¹³² lordu Joscelin'i yardıma çağırdı. Müslüman ve Haçlı müttefik gücü arasında vuku bulan savaş, Harran yakınlarında cereyan etti ve özellikle Urfa Haçlı kuvvetleri büyük bir bozgun yaşayarak, telef oldu.¹³³ Urfa başpiskoposu Benedictus, Baudouin de Bourg ve Joscelin esir edilmişti.¹³⁴ Başsız kalan Urfa'da Tancred, kendini Baudouin'in serbest kalmasına kadar olmak şartıyla liderlik koltuğunda buldu.¹³⁵ Harran yenilgisi Haçlıların yenilmezliği efsanesini de silip süpürmüştü.¹³⁶ Ancak daha sonra Sökmen'in ayrılması ile yalnızlaşan Çökürmüş, Urfa önlerinde Tancred'in anî bir gece harekâtı ile yenildi. Antakya'dan tam zamanında yardıma gelen Bohemund da savaşın kaderini değiştirmiş, Urfa'yı kurtarmıştı.¹³⁷

Bu gelişmeler karşısında bir şeyler yapmak gerektiğine inanan Halep emiri Rıdvan, Antakya'ya saldırmış ve sınır bölgesine zarar vermişti. Ayrıca, Ramazan 497/Haziran 1104'te halkı Ermeni olan Halep'in avâsımlarından olan Ertah'ı¹³⁸ alarak konumunu güçlendirmişti. Bunu Maarratu Masrîn, Sermîn gibi yerleşim yerleri takip etti. Bu arada Haçlılara ait olan Maarratunnu'mân, el-Bâre ve Keferât şehirlerinin Frenk garnizonları da Antakya ile bağlantıları kesildiği için Antakya'ya çekilmek zorunda kalmışlardı.¹³⁹

Aynı anda Ramazan 497/Haziran 1104'de Dimaşk emiri Dukak ölmüş,¹⁴⁰

→ →

Ansiklopedisi, İstanbul 2008, XXXV, 49.

¹²⁸ Azîmî, *Tarih*, s. 40; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 92.

¹²⁹ Çökürmüş daha sonra Musul üzerinde hâkimiyet mücadelesine girdiği Çavlı tarafından 500/1107 yılında öldürülmüştür. Bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 103.

¹³⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. IX, s. 92; İbn Haldun, *Tarih*, V, 173.

¹³¹ *Urfalı Mateos*, s. 228'de Sökmen'den bahsedilmeksizin sadece Çökürmüş'ün bu seferi tertib edip, zafer kazandığından bahsedilir.

¹³² *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekâinâmesi*, s. 15; Oldenbourg, *The Crusades*, s. 198.

¹³³ William of Tyre, *A History of Deeds*, I, 456-57; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekâinâmesi*, s. 19; Oldenbourg, *The Crusades*, s. 198.

¹³⁴ Madden, *The Concise History of the Crusades*, s. 39'da olay anlatılır; ancak yıl olarak 1103 tarihi verilir.

¹³⁵ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 34-35.

¹³⁶ Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 156.

¹³⁷ Oldenbourg, *The Crusades*, s. 198-99; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 36-37.

¹³⁸ Yâkût, *Mu'cem*, II, 129-30.

¹³⁹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 37.

¹⁴⁰ Azîmî, *Tarih*, s. 39'da Dukak'ın ölüm tarihi 494/1101 olarak, s. 41'de ise Ramazan 498/Mayıs

→ →

Antakya belki de büyük bir yok oluş tehlikesinden kurtulmuştu. Şimdi Dukak'ın oğulları Böri ve İltaş veraset mücadelesine girerek Antakya Prinkepsi Bohemund'u rahatlatmışlardı.¹⁴¹ Bir müddet sonra yönetimi Sultan Tutuş'un azatlı kölesi olan Dukak'ın atabeği Tuğtegin üstlenmişti.¹⁴² Tuğtegin aynı zamanda Dukak'ın anne bir kız kardeşi ile de evli idi.¹⁴³

DUKAK SONRASI

498/1105 ilkbaharında Tancred, toplayabildiği Haçlı kuvvetleri ile Ertah'a yöneldi. Rıdvan da vakit kaybetmeden Ertah'ı savunmak üzere bu bölgeye geldi.¹⁴⁴ Tancred Halep ordusunun sayısından korkmuş olacak ki, anlaşma önererek, müzakereye girişti. Rıdvan bu teklifi kabule meyyal iken onu kararından Sabavû adlı komutanı¹⁴⁵ vaz geçirerek saldırıya geçilmesi husunda onu teşvik etti. Ancak sonuç Sabavû'nun arzusu dışında oldu ve arazi durumu Haleplilerin alıştıkları taarruza izin vermediği için Haçlılar karşısında bozguna uğradılar.¹⁴⁶ Rıdvan ve ordusu Halep'e kadar Haçlılar tarafından kovalandı. Bu sefer anlaşma talebi Rıdvan'dan geldi ve Ertah elden çıktığı gibi¹⁴⁷ daha önce ele geçirdiği tüm yerleri Haçlılara verme karşılığında sulh yapıldı.¹⁴⁸ Rıdvan'ın komutanı Sabavû ise çareyi Dimaşk'a kaçarak Tuğtegin'in saflarına katılmakta buldu.¹⁴⁹

504/1110'de Rıdvan Frenklerle yaptığı barışı bozarak Antakya'yı yağmaladı. Bunu affetmeyen Tancred, Halep'e saldırarak çevreyi talan etti ve Cemâziyelevvel 504/Aralık 1110'da Esârib'i¹⁵⁰ ele geçirdi.¹⁵¹ Rıdvan yardımına gelecek hiçbir müttefik bulamamıştı. Çaresizlik içinde barış istedi ve Esârib ve biraz güneyindeki Zerdanâ şehirleri ile¹⁵² 20.000 dinar ve on adet iyi cins arap atı mukabilinde barış sağlayabildi.¹⁵³ Tancred, karşı saldırıyı sürdürerek Şeyzer yakın-

→ →

1104 olarak verilir; İbnü'l-Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl, I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev.: Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 15; İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, VII, 467; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 74; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I, 249; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, 296; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 217; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII, 74; Cemâlüddin İbn Manzûr Ensârî, *Muhtasar Tarihi Dimaşk Li'bnî Asâkir*, tahk.: Muhammed Mutî ve diğerleri, Dimaşk 1402/1984, IV, 232; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 239.

¹⁴¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 37.

¹⁴² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 74; İbn Vâsıl, *Müferrucü'l-Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, tahk.: Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire 1377/1957, I, 9; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 176; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, V, 184; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, c. XX, s. 213; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 217; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII, 74; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 239; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1030.

¹⁴³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX, 213; İbn Manzûr el- Ensârî, *Muhtasar Tarihi Dimaşk*, IV, 232'de Tuğtegin'in bizzat Dukak'ın annesi ile evli olduğu zikredilir.

¹⁴⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 84; İbn Haldun, *Tarih*, V, 216; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 158.

¹⁴⁵ Sabavû, Rıdvan'a katılmadan önce Çavlı'nın saflarında şavaşıyordu. Çavlı'nın ölümüyle Rıdvan'a katılmıştı. Bk. İbn Haldun, *Tarih*, V, 48.

¹⁴⁶ Azimî, *Tarih*, s. 41; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 84; İbn Haldun, *Tarih*, V, 216.

¹⁴⁷ Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 241.

¹⁴⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 42-43; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 159.

¹⁴⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 84.

¹⁵⁰ Antakya ile Halep arasında önemli bir kaledir. Halep'e yaklaşık üç fersah uzaklıktadır. Yâkût, *Mu'cem*, I, 113.

¹⁵¹ Azimî, *Tarih*, s. 45; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 140; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 97.

¹⁵² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 140-41.

¹⁵³ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 97; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 169'de meblağı 30.000 altın dinar olarak verir.

larındaki tepeye yeni bir kale yaptırdı¹⁵⁴ ve ele geçirdiği bu üstünlük ile de Şeyzer emîrini 4.000 altın dinar ve iyi cins bir at karşılığında sulha dâhil etti.¹⁵⁵

RİDVAN'IN HAÇLI TANCREĐ İLE İTTİFAKI

Musul üzerindeki hâkimiyet mücadelesinde Çökürmüş'ün bertaraf edilmesiyle¹⁵⁶ şehir Çavlı'ya kalmıştı¹⁵⁷ ve o da başına buyruk davranışlarla kendisini buraya atayan Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ı endişeye düşürüyordu. Muhammed Tapar, hiç vakit geçirmeden kendisine bağlı komutanı Mevdûd'u bir ordu ile Musul'a doğru yola çıkardı.¹⁵⁸ Mevdûd'a karşı ittifak arayışına giren Çavlı Haçlılar'a yanaşırsa da Mevdûd'a kapılarını ardına kadar açan Musul'dan kovuldu ve el-Cezîre'ye yerleşti.¹⁵⁹ Bu sırada Urfa'ya yeniden hâkim olan Baudouin de Bourg-Çavlı yaklaşması¹⁶⁰ Halep emîri Rıdvan'ı endişeye düşürmüştü. Çavlı onun Fırat kenarındaki arazisini tehdit etmekte idi. Gerginleşen Rıdvan-Çavlı ilişkileri sonucu Çavlı, Muharrem 502/Eylül 1108 tarihinde Fırat kenarındaki Bâlis'e¹⁶¹ saldırdı ve burayı ele geçirip, Rıdvan'ın adamlarını öldürdü. Rıdvan vakit geçirmeden daha önce savaştığı düşmanı Antakya Prinkepsi Tancred'den yardım istedi;¹⁶² Çavlı da Baudouin ve Tel-Bâşir lordu Joscelin de Courtenay'ı yanına çağırdı.¹⁶³

Urfa'daki hâkimiyet mücadelesinden dolayı araları açık olan Rıdvan'ın yeni Haçlı dostu Tancred ve Çavlı'nın Urfa'daki Haçlı müttefikleri karşı karşıya idiler.¹⁶⁴ Savaşın başlarında Çavlı Tancred'in adamlarına saldırıp, onları mağlup ettiği bir sırada, Baudouin'in hazırda tuttuğu atları bir grup bedevinin yağmalaması ve ardından savaş meydanından ayrılmaları ile durum değişti. Onların kaçışı Çavlı'nın adamlarının da savaş meydanını terk etmelerine sebep oldu. Haçlılar savaş meydanında birbirleri ile baş başa kalmışlardı.¹⁶⁵ Bu olaydan sonra Haçlılar aralarındaki hesaplaşmalarına devam etmişler, bu mücadeleden kazançlı çıkan, kuzeydeki topraklarını Baudouin'e terk etmemekte direnen ve onu Antakya Prinkepsliğine haraç ödemeye zorlayan Tancred olmuştu.¹⁶⁶ Rıdvan'ın

¹⁵⁴ Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 169.

¹⁵⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 141; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 97.

¹⁵⁶ Çökürmüş Çavlı'ya karşı çıkarak onunla savaştı ise de, mağlup olarak aldığı bir ok yarası ile ölmüştü. Bk. *Urfalı Mateos*, s. 231; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 90-91.

¹⁵⁷ Azimî, *Tarih*, s. 42; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 106; Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev.: Ekin Duru, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 163.

¹⁵⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 91.

¹⁵⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 124-25.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 126-27; İbn Haldun, *Tarih*, V, 48.

¹⁶¹ Fırat'ın batısında, Şam ile Halep arasında bir beldedir. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, tahk.: Abdülaziz el-Cündî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990, I, 390.

¹⁶² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 129; İbn Haldun, *Tarih*, V, 48; Oldenbourg, *The Crusades*, s. 224; Hillenbrand, Carole, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev.: Nurettin Elhüseyni, Melisa Matbaacılık, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 113.

¹⁶³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 129; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 164; Maalouf, Amin, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev.: M. A. Kılıçbay, Telos Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1977, s.103.

¹⁶⁴ *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, çev.: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 21-22; Cahen, Claude, *Haçlı seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev.: Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 350-51; Paine, Mike, *Haçlı Seferleri*, çev.: Cumhuriyet Atay, Kalke-don Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011, s. 44.

¹⁶⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 129; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 92-93.

¹⁶⁶ *Urfalı Mateos*, s. 235; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 164; Holt, P. M., *Haçlılar Çağı. XI. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğru*, çev.: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 25.

Çavlı'ya karşı Antakya Prinkepsi Tancred'e ittifak önermesi ise¹⁶⁷ onun karakterini ve çevresinde kimse kalmamasından dolayı çaresizliğini çok iyi yansıtır.

RİDVAN'IN SONU

505/1111'de Urfa'yı kuşatan Mevdud-Tuğtegin ve birleşik Müslüman kuvvetleri¹⁶⁸ gerekli önlemi almadıkları ve gafil avlandıkları için şehri ele geçirememişlerdi.¹⁶⁹ Rıdvan kendisine saldıran Tancred'e karşı mukavemet edemeyeceği için çağırdığı bu orduyu çok ilginçtir ki Halep önlerine geldiklerinde şehre kabul etmedi.¹⁷⁰ Bu davranışının altında, samimî olmayan daveti ile Urfa'daki Haçlıları rahatlatma fikrinin yattığı söylenir.¹⁷¹ Rıdvan, şehrin kapılarını İslâm askerlerine kapatmakla kalmamış, silahlı Batınîlerden ve şehir halkından milisler oluşturarak şehir halkının surlara çıkmasına dahî mani olmuştu.¹⁷² Bununla da yetinmeyen Rıdvan bir isyan çıkmaması için Halep'deki nüfuzlu pek çok kişiyi de tutuklatmıştı.¹⁷³ Rıdvan şehir kapılarını onlara kapatıp, kendilerine katılmadığı için Halep'ten eli boş dönen grupta acı bir olay da yaşanmış, Artuklu Sökmen hastalanarak ölmüştü.¹⁷⁴

506/1112'de Rıdvan'ın hem müttefiki hem de en büyük kâbusu Tancred öldü ve Antakya Prinkepsi onun kız kardeşinin oğlu Roger oldu.¹⁷⁵

28 Cemâziyelâhir 507/10 Aralık 1113'de ise düşman kardeşlerin sonuncusu Rıdvan, Halep'de öldü.¹⁷⁶ Batılı bir tarihçi, onun dostları ile olan soğuk ilişkilerinin Haçlılar'ın Suriye'ye yerleşmelerine oldukça yardım ettiğini söyler.¹⁷⁷ Yerine oğlu Tâcüddevle lâkaplı el-Ahras geçti; hâdim Lü'lü' de ona atabeg oldu.¹⁷⁸ Rıdvan'ın Ebu Talip ve Behram adındaki iki kardeşini öldürtmesi, onun olumsuz davranışlarından biri idi.¹⁷⁹ Ayrıca mala ve paraya olan düşkünlüğünden dolayı da eleştiriliyordu.¹⁸⁰ Tuğtegin'i Batınî dostlarına öldürtmeye çalışması¹⁸¹ babalığı ve atabegî olan Cenâhüddevle Hüseyin'i de Batınîlere öldürtmesi,¹⁸² Batınîlere ve zaman zaman Haçlılara olan meyli onu istenmeyen adam

¹⁶⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, I, 251; *Urfalı Mateos*, s. 234-35; Sevim, *Suriye Selçukluları*, 42-43.

¹⁶⁸ Müttefik Müslüman kuvvetinin içinde Mevdud'dan başka, Meyyafarikin emiri Sökmen, İlgazi'nin oğlu Ayaz, Merağa'nın Kürt emîri Ahmedîl, Erbil emîri Ebu'l-Heycâ ve Hemedan emîri Porsuk b. Porsuk vardı. Bk. İbnü'l- Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 42; Ebü Şâme, *Ravzateyn*, I, 105; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 100.

¹⁶⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 144; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 243.

¹⁷⁰ Oldenbourg, *The Crusades*, s. 233.

¹⁷¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 100.

¹⁷² İbnü'l- Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 51.

¹⁷³ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 100.

¹⁷⁴ Azîmî, *Tarih*, s. 45; İbnü'l- Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 51; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 144; İbn Haldun, *Tarih*, V, 49; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 101; Hillenbrand, *Haçlı Seferleri*, s. 110.

¹⁷⁵ Azîmî, *Tarih*, s. 45; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 147; Oldenbourg, *The Crusades*, s. 228; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 169-70.

¹⁷⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 151; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, 296.

¹⁷⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 105.

¹⁷⁸ Azîmî, *Tarih*, s. 46; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Talep*, IV, 1984; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 151; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 245; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 105.

¹⁷⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, I, 231; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX, 66; İbn Haldun, *Tarih*, V, 177; Oldenbourg, *The Crusades*, s. 233.

¹⁸⁰ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Talep*, VIII, 3661.

¹⁸¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 101.

¹⁸² Azîmî, *Tarih*, s. 40; İbnü'l- Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 12; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, I, 247; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Talep*, VI, 2807; Hammer, *The History of Assassins*, s. 65; Holt, *Haçlılar*

durumuna düşürmüştü. Runciman, Rıdvan'ın Antakya Haçlılarına karşı güttüğü siyaseti "uşakçasına" olarak görür.¹⁸³

Düşman Kardeşler kendilerine olduğundan çok İslâm birliğine ve diğer Müslümanlara zarar vermişlerdi. Ölümünden sonra hâkimiyetlerinin hiçbir izi kalmadı. Dimaşk'a Tuğtegin hâkim olarak burada Tuğteginliler Hanedanını kurdu;¹⁸⁴ Haleb'e ise önce 511/1117'de İlgazi¹⁸⁵ daha sonra da 522/1128'de İmâdüddin Zengî hâkim olarak burayı Zengîler Devletine kattı.¹⁸⁶ Düşman kardeşlerden geriye, Müslümanların bölünmüşlüğü, Haçlıların başarısı ve koskoca bir hiç kalmıştı.

SONUÇ

Haçlılar Suriye ve Filistin bölgesine gelmeden, bu coğrafyada önemli gelişmeler olmuştu. Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk ve onun amcası Tutuş arasında Suriye'de savaşlar olurken, Anadolu Selçukluları ve Şîi Fatimîler de bölgede söz sahibi olmaya çalışıyorlardı. Bu yarıştan ilk çekilen Tutuş karşısında yenilen Süleymanşah oldu. Ardından da Tutuş, yeğeni Berkyaruk'a yenilerek öldürüldü. Fatimîler de Artuk'un oğullarından Kudüs'ü alarak bölgedeki hâkimiyet mücadelesine devam ettiler.

Tutuş'un Suriye'de kurduğu devlet, onun ölümü ile Halep ve Dimaşk olarak iki kola ayrılarak parçalandı. Bu parçalanma, oğulları arasında kıskançlık ve çocukluk olarak adlandırabileceğimiz nedenlerle yapılan kavgalarla iyice arttı. Bu sırada, Haçlılar Antakya'nın muhkem surları önünde göründüler. Antakya'daki Selçuklu valisi Yağsıyan, Haçlılara karşı yaklaşık altı aylık mücadelesinde iki kardeşten de ciddi olarak bir yardım göremedi. Daha önceki kırgınlıklar Haçlılar gelince unutulacağı yerde yeniden gün yüzüne çıkarılmaya çalışıldı. Sonuçta Antakya Haçlıların eline geçti. Ancak hâlâ bir umut vardı ve şehir surlarının önünde muazzam ordusu ile Musul emiri Kürboğa görünmüştü. Bu son umut ordusu olarak göreceğimiz birleşik Müslüman gücünde Rıdvan neredeyse hiç yoktu ve diğer kardeş Dukak da sadece surlar önünde görünmekle yetinmişti.

Bu kayıtsız kalmanın ve Kürboğa'nın kişisel hatalarının da bir araya gelmesi ile son ümit de kayboldu. Müslümanlar yenildi ve Haçlılar Kudüs'e doğru yürüyüşe geçtiler ve burayı da ele geçirdiler. Kudüs'te yapılan katliamda ve yıkımda düşman kardeşlerin payı en az şehri neredeyse Haçlılara teslim eden Fatimîler kadar büyüktü. Onların kötü yönetimi ve korkaklığı devam ettiği için Haçlılar bölgede yeni yerler ele geçirerek hâkimiyetlerini daha da genişlettiler. Dukak'ın ölümü ile diğer kardeş Rıdvan kavga etmek için bu sefer yeni Müslüman rakipler buldu ve 506/1113'te ölümüne kadar da bunu sürdürdü. Yanında

→ →

Çağ, s. 70.

¹⁸³ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 106.

¹⁸⁴ İbn Vâsil, *Müferrücu'l-Kurûb*, I, 9.

¹⁸⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 170-71; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 247; Daftary, Farhad, *İsmâîlîler, Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul 2017, s. 525; Polat, İbrahim Ethem, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, Vadi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 99.

¹⁸⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 246; Ebû Şâme, *Ravzateyn*, I, 118; İbn Vâsil, *Müferrücu'l-Kurûb*, I, 37; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 214; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 254; Cahen, *Doğu ve Batı*, s. 137; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 205; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 149; Holt, *Haçlılar Çağı*, s. 31.

kimse kalmadığı için desteğine başvurduğu Batıniler onun yok oluşunu ve yalnızlığını gittikçe derinleştirdiler. Adı en yakınlarının öldürülmesine karıştığı gibi çevirdiği entrikalar çevresindekilere olduğu kadar kendisine de zarar verdi.

İki kardeşin de ölümlerinden sonra, idare ettikleri şehir devletleri kısa sürede el değiştirdi ve Haleb'de önce Artuklular, ardından da Zengîler hüküm sürdüler. Dimaşk'ta ise Tuğteginliler veya Böriler diye bildiğimiz hanedan kendi yollarına devam ettiler. Onların derinleştirdiği bu ayrışma ve parçalanma bölge Müslümanlarına zarar vererek derin yaralar açtığı gibi, Haçlıların da işini kolaylaştırarak hem bölgeyi ele geçirmelerinde hem de burada tutunmalarında en büyük etkenlerden biri oldu.

Kaynaklar

- » Ali b. Nâsır el-Hüseyî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcûkiyye*, çev.: Necâti Lugal, Ankara 1943.
- » Andressohn, J. C., *The Ancestry and Life of Godefroy of Bouillon*, Bloomington 1947.
- » Asbridge, Thomas, *Haçlı Seferleri*, çev.: Ekin Duru, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014.
- » Aube, P., *Godefroy de Bouillon*, Paris 1985.
- » Azîmî, *Azîmî Tarihi*, çev.: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006.
- » Bezer, Gülay Öğün, "Terken Hatun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, c. XL, s. 510.
- » Bosworth, C. E., *İslâm Devletleri Tarihi*, çev.: E. Merçil, M. İpşirli, Ünal Matbaası, İstanbul 1980.
- » Brockelmann, C., *İslâm Devletleri ve Milletleri Tarihi*, çev.: Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1964.
- » Bûndârî, Kivâmüddîn, *Zübdetü'n-Nusrâ ve Nuhbetü'l-Usrâ*, nşr.: M. Th. Houtsma, Leiden 1889.
- » Cahen, Claude, *Haçlı seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev.: Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016.
- » Cemâlüddin İbn Manzûr el- Ensârî, *Muhtasar Tarihi Dimaşk Li'bni Asâkir*, tahk.: Muhammed Mutî ve diğerleri, Dimaşk 1402/1984.
- » Daftary, Farhad, *İsmâîlîler, Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul 2017.
- » Daftary Farhad, , *Şii İslam Tarihi*, çev. A. Fethi Yıldırım, İstanbul 2016.
- » Demirkan, Işın, "Kürboğa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVI, 562-63.
- » Donuk, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988.
- » Ebû Şâme, *er-Ravzateyn fî Ahbârî'd-Devleteyn en-Nûriyye ve s-Salâhiyye*, tahk.: İbrahim Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1418/1997.
- » Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbarî'l-Beşer*, Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Misriyye, 1. Baskı, yy.
- » France, J., "The Fall of Antioch during the Firs Crusade", ed.: M. Balard, *Del Gesta per Francos*, Aldershot 2001.
- » *Haçlı Tarihi*, Anonim, çev.: Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- » Hagenmeyer, H., *Anonymi Gesta Francorum*, Carl Winters Universitates Buchhandlung, Heidelberg 1890.
- » Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev.: Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2000.
- » Hillenbrand, Carole, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev.: Nurettin Elhüseyni, Melissa Matbaacılık, 1. Baskı, İstanbul 2015.
- » Hitti, Philip K, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev.: Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981.
- » Hitti, Philip K., *History of Syria*, London 1951.
- » Hodgson, Marshall, *The Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizari Isma'ilis Against the Islamic World*, Lahey 1955.
- » Holt, P. M., *Haçlılar Çağı, XI. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğlu*, çev.: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- » Housley, Norman, "The Crusades and Islam", *Medieval Encounters* 13 (2007).
- » İbn Haldun, *Kitabu'l-İber ve Divânü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, tahk.: Halil Şahâde, Beyrut 1408/1988.

- » İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zaman*, tahk.: İhsan Abbas, Dâru Sadr, Beyrut 1900.
- » İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Leiden 1967.
- » İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tahk.: Ahmed Abdülvehhâb Fetih, Dâru'l-Hadis, Kahire 1413/1992.
- » İbn Tağrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhira fî Mülûk Mısır ve'l-Kahira*, Dâru'l-Kütüb, Mısır ty.
- » İbn Vâsil, *Müferrüçü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, tahk.: Cemâleddin eş-Şeyyâl ve diğeri, el-Matbaatu'l-Emîriyye, Kahire 1377/1957.
- » İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Talep fî Tarihi Halep*, thk. Süheyl Zekkâr, Daru'l-Fikr, yy.
- » İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb fî Tarihi Halep*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996.
- » İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Tarih*, tash.: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987.
- » Karakuş, Nadir, "XII. ve XIII. Yüzyılda Dimaşk ve Haçlılar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Haziran 2018, cilt: 22, sayı: 1, ss. 189-213.
- » Karakuş, Nadir, *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler*, Mana Yayınları, İstanbul 2018.
- » Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. A. Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.
- » Maalouf, Amin, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev.: M. A. Kılıçbay, Telos Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1977.
- » Madden, Thomas F., *The Concise History of the Crusades*, Lanham, Maryland 2013.
- » Makrizî, *es-Sülûk Lima'rifeti Düveli'l-Mülûk*, tahk.: Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut 1418/1997.
- » Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1997.
- » Michaud, J. F., *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, haz.: Güray Kırpık, Lotus Yayınları, Ankara 2011.
- » Montefiore, Simon Sebag, *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*, Pegasus Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016.
- » Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, çev.: Ali Öngül, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul 2013.
- » Nicholson, R. L., *Tancred: A Study of his Career and Work*, Chicago 1940.
- » Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, çev.: L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013.
- » Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, Dâru'l-Kütüb, Kahire 1423.
- » Oldenbourg, Zoe, *The Crusades*, Fransızca'dan İngilizce'ye çev.: Anne Carter, Pantheon Books, New York 1966.
- » Ömerî, Şihâbüddin b. Fazlullah, *Mesâlikü'l-Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduğularım*, çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- » Paine, Mike, *Haçlı Seferleri*, çev.: Cumhuriyet Atay, Kalkedon Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.
- » Pemberton, Barbara, "The Islamic View of the Crusades and Why It Matters: Historical and Contemporary Perspectives", 2016 *Hawai University International Conferences, Science, Technology, Engineering, Art, Math&Educational*, June 10-12, 2016.
- » Polat, İbrahim Ethem, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, Vadi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006.
- » Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih, Selçuklu Devleti*, çev.: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011.
- » Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri*, çev.: Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.
- » Sevim, Ali, "Rıdvân b. Tutuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 49-50.
- » Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârihi'l-A'yân*, thk Muhammed Berekât v. dğr., Dimaşk 1434/2013.
- » Stark, Feraya; *The Valleys of the Assassins and other Persian Travels*, Londra, 1955.
- » Stern, Samuel, "Cairo as the Centre of the İsmâ'ili Movement", *Colloque international sur l'histoire du Caire* isimli eserde, Kahire, 1972.
- » Sümer, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, İstanbul 1999.
- » Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çev. Hrant Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1987.
- » *I ve II. Haçlı Seferleri Vekâyinâmesi*, (Adı Bilinmeyen Bir Süryani Müellif), çev.: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005.
- » William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey, Columbia University Press, New York 1943.

- » Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, tahk.: Abdülaziz el-Cündî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990.
- » Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.
- » Yiğit, İsmail, "Kinnesrîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c. XXV, s. 419-20.
- » Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, nşr.: Reşid Rahmeti Arat, Ankara 1947.